

## **РОЗДІЛ 26**

### **ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ПУБЛІЧНОМУ АДМІНІСТРУВАННІ**

**(КАПІТАНЕНКО НАТАЛІЯ ПЕТРІВНА** - кандидат юридичних наук, доцент кафедри менеджменту організацій та управління проектами ЗДІА (Запоріжжя, Україна)

#### 26.1 Правопорушення та відповідальність

26.2 Відповідальність органів державної влади та місцевого самоврядування, державних і комунальних підприємств, установ і організацій, посадових осіб за правопорушення у сфері публічного адміністрування

26.3 Відповідальність недержавних організацій, органів і осіб, які не перебувають на державній службі чи службі в органах місцевого самоврядування, за правопорушення у сфері публічного адміністрування

26.4 Правопорушення та відповідальність при здійсненні міжнародної публічної діяльності

Література

#### **26.1 Правопорушення та відповідальність**

Побудова демократичної, правової, соціально-орієнтованої держави є основою формування громадянського суспільства в Україні, яке передбачає наявність сталого правопорядку. Відповідно до ч.1 ст.19 Конституції України правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством [1]. Правовий порядок слід розуміти як фактичний стан правовідносин у певному суспільстві, який полягає в досягнутому рівні впорядкованості суспільного життя різноманітними засобами, що ґрунтуються на правовому законі [2, с. 521]. Основою правового порядку є право, а умовою його виникнення та функціонування виступає режим законності.

Відносини в суспільстві врегульовуються різноманітними соціальними нормами: звичаями, нормами моралі, права, релігії, корпоративних організацій. Поведінку людей, регламентовану певними нормами, уявляється обґрунтованим називати нормативною поведінкою. Залежно від виду соціальних норм нормативна поведінка може бути звичаєвою, релігійною, правовою тощо.

Правова поведінка за соціальним змістом та юридичною оцінкою вчинку суб'єкта права може бути правомірною чи неправомірною (правопорушення). Впорядкованість суспільного життя базується на правомірній поведінці людей, яка полягає в діяннях (дії чи бездіяльності) суб'єктів права, що відповідають приписам правових норм і гарантуються державою.

*Правопорушення* – це протиправне, суспільно шкідливе (суспільно небезпечне), винне діяння (дія чи бездіяльність) деліктоздатного суб'єкта, за яке передбачена юридична відповідальність.

Аналіз українського законодавства та наукових джерел надає можливість виявити ознаки правопорушення.

По-перше, протиправність, тобто вчинення такого діяння є порушення чинної норми права. Наприклад, дискримінація підприємців органами влади і управління (ст. 166<sup>3</sup> Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КпАП України)) [3].

По-друге, суспільна шкідливість полягає в тому, що правопорушення спричиняє шкоду інтересам особи, суспільства, держави в цілому. Наприклад, порушення Присяги державного службовця (п.1 ч.2 ст.65 Закону України «Про державну службу» від 12 грудня 2015 р.) [4]. Крім того, правопорушення у вигляді злочину є суспільно небезпечним, наприклад, службова недбалість (ст.367 Кримінального кодексу України (далі – КК України)) [5].

По-третє, дієвість, тобто правопорушення вчиняється або шляхом дії (провокація підкупу (ст.370 КК України)), або бездіяльності (прогул державного службовця без поважних причин (п.12 ч.2 ст.65 Закону України «Про державну службу» від 12 грудня 2015 р.)). Відтак, думки, бажання, переконання, які не отримали зовнішнього прояву, не можуть бути визнані проступком. Практика переслідування за інакомислення (опозиції) є ознакою тоталітарного режиму в державі [6, с.598–599].

По-четверте, винність діяння передбачає наявність у особи психічного ставлення до вчиненого та його наслідків. Законодавство визнає дві форми вини: умисел і необережність. Так, подання під час вступу на державну службу недостовірної інформації про обставини, що перешкоджають реалізації права на державну службу є умисним дисциплінарним проступком (п.10 ч.2 ст.65 Закону України «Про державну службу» від 12 грудня 2015 р.), натомість необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне пошкодження є злочином з виною у вигляді необережності (ст. 128 КК України).

По-п'яте, караність правопорушення означає, що у разі вчинення особою протиправного діяння до неї можуть бути застосовані певні вид та міра юридичної відповідальності у вигляді втрат особистого, майнового та/або організаційного характеру. Так, порушення встановленого законодавством порядку зберігання реєстраційних справ юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від шістдесяти до вісімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч.3 ст.166<sup>11</sup> КпАП України).

Ознаки, що лягли в основу поняття правопорушення, конкретизуються в категорії складу правопорушення — такої його моделі, яку закріплено законодавчо стосовно кожного виду правопорушень. *Склад правопорушення* — це система ознак правопорушення, необхідних та достатніх для застосування до правопорушника заходів юридичної відповідальності [7, с.286].

До складу правопорушення належать такі елементи:

1) об'єкт — це охоронювані законом суспільні відносини і цінності, на які посягає правопорушення. Розрізняють загальний, родовий та безпосередній об'єкти. Під загальним об'єктом правопорушення розуміють систему суспільних відносин, які базуються на загальновизнаних у суспільстві

цінностях (суспільна безпека, політичний лад). Родовий об'єкт — це певне коло однорідних відносин, яким вчинками осіб завдано шкоду (правопорушення, спрямовані проти права власності). Безпосередніми об'єктами є суспільні відносини з приводу конкретних матеріальних (майно, цінні папери тощо) і нематеріальних (життя, здоров'я, честь, гідність) благ, а також права та законні інтереси суб'єктів права;

2) об'єктивна сторона — це сукупність зовнішніх ознак протиправного діяння, до яких належать: діяння (дія чи бездіяльність), його суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням та наслідками, а також місце, час, засоби і обставини вчинення правопорушення;

3) суб'єкт — це фізична чи юридична особа, яка вчинила правопорушення. Необхідними умовами визнання особи суб'єктом правопорушення є осудність, деліктоздатність (визнана законом спроможність особи особисто нести відповідальність за вчинок) та досягнення віку відповідальності. У деяких випадках до суб'єкта правопорушення ставляться додаткові вимоги (перебування на державній службі, посаді тощо). Суб'єктами правопорушень можуть бути не тільки фізичні, а й юридичні особи (органи державної влади, органи місцевого самоврядування, громадські об'єднання тощо);

4) суб'єктивна сторона — це сукупність ознак, які характеризують психічне ставлення суб'єкта до вчиненого правопорушення та його наслідків. Ознакою суб'єктивної сторони є вина, яка проявляється у формі умислу (суб'єкт усвідомлює протиправність свого вчинку і бажає (прямий умисел) або свідомо допускає (непрямий умисел) настання негативних наслідків) чи необережності (суб'єкт передбачає можливість негативних наслідків вчинку, але легковажно розраховує на їх запобігання (самовпевненість) чи не передбачає настання наслідків, хоча здатний і повинен був це зробити (недбалість)). В кримінальному праві, крім вини, елементами суб'єктивної сторони визнаються мета і мотиви злочину.

Отже, особа може бути притягнута до юридичної відповідальності лише за умови наявності всіх елементів складу правопорушення в разі дії презумпції невинуватості. Якщо діє презумпція вини, то суб'єктивна сторона складу правопорушення відіграє факультативну роль.

Правознавці залежно від певних критеріїв надають класифікацію правопорушень [8, с.248]: 1) за ступенем суспільної шкоди: злочини (суспільно небезпечні, кримінально карані діяння) і проступки (правопорушення, передбачені іншими галузями права); 2) за галузевою належністю: цивільно-правові, конституційно-правові, сімейно-правові та ін.; 3) за суб'єктами: скоювані деліктоздатною фізичною особою і скоювані юридичною особою; 4) за формою вини: умисне і необережне діяння; 5) за формою зовнішнього виразу: протиправні дії і бездіяльність; 6) залежно від кількості суб'єктів, які вчинили правопорушення: одноосібні і групові (тобто скоювані за співучасті); 7) залежно від сфер життя суспільства: в економіці, у сфері публічного адміністрування, побуті тощо.

Розглядаючи питання інституту відповідальності, варто відзначити, що

юридична відповідальність є різновидом соціальної відповідальності, відтак ці поняття співвідносяться як особливе і загальне. Соціальна відповідальність виникає разом із суспільством і динаміку її розвитку необхідно розглядати в контексті становлення цивілізації. Як явище соціальна відповідальність в процесі дослідження у філософії, політології, соціології, психології, етиці, релігії розглядається як форма взаємозв'язку і взаємодії особи і суспільства [9].

В сучасній юридичній науці існує двохаспектне розуміння юридичної відповідальності. Перспективна (позитивна) юридична відповідальність полягає в сумлінному виконанні суб'єктом всіх правових приписів та застосуванні до нього заходів заохочення, натомість ретроспективна (негативна) юридична відповідальність передбачає застосування державою до правопорушника певних санкцій, передбачених законом. Серед учених-правників відсутній єдиний підхід до такого розуміння юридичної відповідальності [10], однак саме з позицій ретроспективного (негативного) аспекту юридична відповідальність детально регламентується нормами вітчизняного права, про що і буде йти мова далі.

Чинне законодавство не містить визначення юридичної відповідальності, всі дефініції поняття мають дослідницький характер. Відтак, *юридична відповідальність* – це передбачені законом заходи державно-владного примусу, в результаті застосування яких правопорушник зазнає негативних наслідків особистого, майнового та/або організаційного характеру.

Юридична відповідальність має такі ознаки:

- пов'язана з державним примусом, реалізується уповноваженими органами держави (судовими, виконавчими тощо) у відповідності з санкціями норм права, які передбачають вид та міру відповідальності;

- настає тільки за вчинення конкретного правопорушення за наявності в діях особи складу правопорушення;

- тягне застосування до правопорушника санкцій особистого (позбавлення волі, заборона займати певні посади), майнового (штраф, конфіскація майна) та/або організаційного (зупинення дії ліцензії, ліквідація суб'єкта господарювання за рішенням суду) характеру;

- здійснюється в ході правозастосовної діяльності за дотримання процедурно-процесуального порядку і форми відповідно до закону (ЦПК України, КПК України, ГПК України, КпАП України, КАС України).

Теорія права і правозастосовна практика базуються на тому, що юридична відповідальність настає лише за наявності необхідних підстав і відсутності тих підстав, які її виключають. Юридична відповідальність настає за наявності таких підстав:

- 1) юридичних, до яких відносять наявність норм, які визначають діяння правопорушенням, заходи примусу, суб'єктів відповідальності;

- 2) фактичних, до яких належать юридичні факти, пов'язані з правопорушенням. Фактичною підставою юридичної відповідальності є наявність складу реального правопорушення;

- 3) процесуальних, до них включено наявність правозастосовного акту – рішення компетентного органу, яким передбачено вид і міра юридичної

відповідальності (вирок суду, наказ роботодавця та ін.) [6, с.441].

Важливе значення для забезпечення верховенства права, гарантії прав і свобод людини і громадянина належить нормам, які виключають юридичну відповідальність або звільняють від неї. Виключають відповідальність обставини, чітко передбачені законом і які являють собою виключення з правил, зокрема: необхідна оборона, крайня необхідність, неосудність особи, казус (випадок) тощо [2, с.379].

Залежно від галузевої структури права розрізняють такі види юридичної відповідальності: конституційна, кримінальна, адміністративна, дисциплінарна, матеріальна, цивільно-правова.

Юридична відповідальність базується на вихідних вимогах, які визначають правову природу явища – принципах, до яких слід віднести: законність; справедливість; доцільність; неминучість; відповідальність лише за такі діяння, які визнані протиправними.

Сутність та призначення юридичної відповідальності визначають її функції: правопоновлююча (компенсаційна); виховна; каральна (штрафна).

Таким чином, об'єктивною передумовою нормального функціонування громадянського суспільства є правомірна поведінка його громадян, яка забезпечує свободу й урегульованість суспільних відносин. Правопорушення посягає на суспільний порядок і тому держава для охорони свого сталого розвитку вимушена застосовувати юридичну відповідальність, яка є важливим засобом захисту прав та інтересів особи, суспільства та держави.

## **26.2 Відповідальність органів державної влади та місцевого самоврядування, державних і комунальних підприємств, установ і організацій, посадових осіб за правопорушення у сфері публічного адміністрування**

Особливість сучасного етапу перетворень в Україні полягає в тому, що він має перехідний характер. В процесі демонтажу реліктових залишків тоталітарної системи закладаються нові цивілізаційні основи для якісних перетворень суспільства [11, с.3]. Істотні зміни в економічній, політичній, соціальній, правовій сферах українського суспільства передбачають розбудову сучасної системи публічного управління шляхом упровадження новітніх принципів та цінностей публічного менеджменту в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, державних і комунальних підприємств, установ і організацій, посадових осіб, зростання результативності їх роботи в контексті євроінтеграційних стандартів.

Становлення демократичної, правової держави відбудеться тоді, коли основним обов'язком держави стане гарантія прав і свобод людини та громадянина, а в разі порушення цього обов'язку – невідворотність відповідальності органів публічної влади і посадових осіб [12, с.183–184]. Громадянське суспільство передбачає наявність механізму відповідальності та

контролю суб'єктів державно-владних повноважень. Важливо це з тих причин, що окрім влади, фінансових ресурсів, публічно-владні інституції наділені повноваженнями використання державного примусу. За таких обставин питання відповідальності у сфері публічного адміністрування є актуальним та важливим для українського суспільства.

Відповідальність у сфері публічного адміністрування є специфічною підсистемою соціальної відповідальності, що обумовлено особливістю суб'єктів та сферою регулювання суспільних відносин. Визнаючи наявність різних видів соціальної відповідальності (політичної, моральної, юридичної) у зазначеній сфері, необхідно передусім звернути увагу на юридичну відповідальність. Специфіка юридичної відповідальності у сфері публічного адміністрування визначається тим, що суб'єктами відповідальності є, передусім, органи державної влади, місцевого самоврядування і посадові особи, також недержавні організації, органи і особи, які не перебувають на державній службі чи службі в органах місцевого самоврядування та юридичні та фізичні особи, як суб'єкти правовідносин, щодо яких спрямована діяльність органів публічної влади.

Згідно ч.2 ст.19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Визнаючи людину найвищою соціальною цінністю (ч.1 ст.3), Конституція України закріплює широке коло прав і свобод, гарантує і забезпечує їх захист, в тому числі від порушення державою, її органами та посадовими особами.

*Конституційна відповідальність* як один із видів юридичної відповідальності застосовується до органів публічної влади та посадових осіб і все більше набуває актуальності в суспільстві, оскільки є ефективною гарантією реалізації положень Конституції України [13, с.118]. Сутність конституційної відповідальності полягає в тому, що підставою її настання є конституційний делікт, об'єктивна сторона якого полягає в невиконанні приписів Конституції України, як політико-правового акта, інших конституційних актів держави шляхом застосування конституційних санкцій для захисту Конституції [2, с.380]. Окрім загальнотеоретичних розбіжностей щодо поняття і змісту конституційної відповідальності [14], серед науковців існує дискусія щодо самостійності конституційної відповідальності та співвідношення її з політичною відповідальністю [15]. У будь-якому разі, вирішуючи зазначені питання, слід опиратися на рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частин другої, третьої статті 124 Конституції України (справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб) від 7 травня 2002 р. № 8-рп/2002 щодо принципової відмінності між конституційною та політичною відповідальністю – для конституційної відповідальності характерним є порушення юридичних норм, без чого неможлива реалізація санкції правової норми. Крім того, вказане Рішення Конституційного Суду України визнає наявність політичної відповідальності,

закріпленої приписами Конституції України, та можливості виникнення правовідносин, що мають похідний від політичної відповідальності характер, з факту припинення повноважень посадових осіб [16, с.32].

Юридичною підставою конституційної відповідальності є положення Конституції України або інших конституційних актів держави, фактичною - конституційний делікт.

Суб'єктами конституційної відповідальності у сфері публічного управління можуть бути Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України, органи місцевого самоврядування, посадові особи, судді.

До суб'єктів конституційних деліктів можуть бути застосовані конституційно-правові санкції, передбачені Конституцією України. Так, наприклад, Верховна Рада України може усунути з поста Президента України в порядку імпічменту (ч.1 ст.111), Президент України має право достроково припинити повноваження Верховної Ради України (ст. 90), Верховна Рада України може прийняти резолюцію недовіри Кабінету Міністрів України (ч.1 ст.87), Конституційний Суд України визнає неконституційними закони та інші правові акти (ч.1 ст.152) тощо. Правозастосовними актами в процесі застосування конституційно-правових санкцій є постанова, указ, рішення.

*Адміністративна відповідальність* як правове явище залишається одним із найбільш суперечливих питань української адміністративно-правової науки [17, с.288]. Підставою для розмаїття думок правників слугує, передусім, відсутність у вітчизняному законодавстві визначення терміну «адміністративна відповідальність», незважаючи на її широке застосування у численних нормативно-правових актах. Усі дефініції адміністративної відповідальності мають дослідницький характер. Відтак, узагальнюючи напрацювання науковців, слід вважати, що адміністративна відповідальність полягає в застосуванні до учасників правовідносин суб'єктами владних повноважень адміністративних стягнень, передбачених законом, у разі вчинення ними правопорушень та настанні для осіб, що їх вчинили, несприятливих наслідків особистого та/або майнового характеру

Аналізуючи розвиток інституту адміністративної відповідальності як правового явища, в тому числі й щодо сфери публічного адміністрування, варто визнати посилення ролі адміністративної відповідальності в українському суспільстві в забезпеченні правопорядку, починаючи з II пол. 80-х рр. XX ст. і до сьогодні. Конституційний обов'язок держави відповідальності перед людиною призвів до посилення відповідальності посадових осіб органів виконавчої влади [18, с.27]. Проявом такої тенденції є внесення до КпАП України норм права, які передбачають відповідальність посадових осіб органів владних повноважень, зокрема, глави 13-А «Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією».

Юридичну основу адміністративної відповідальності за правопорушення органів державної влади та місцевого самоврядування, державних і комунальних підприємств, установ і організацій, посадових осіб за

правопорушення у сфері публічного адміністрування становить, передусім, Конституція України, яка має найвищу юридичну силу, на основі якої мають бути прийняті закони та інші нормативно-правові акти й повинні відповідати їй (ст. 8 Конституції України).

Необхідно враховувати, що особливість адміністративної відповідальності як одного із видів юридичної відповідальності полягає в наявності великої кількості нормативно-правових актів, які врегульовують питання щодо зазначеної сфери. Особлива роль належить КпАП України, прийнятому 7 грудня 1974 р. (набув чинності 1 червня 1975 р.), який містить як матеріальні норми, так і адміністративно-процесуальні, регулюючи провадження у справах про адміністративні правопорушення та порядок виконання постанов про накладення адміністративних стягнень. На думку О.І.Миколенко, у системі адміністративно-деліктного законодавства КпАП України посідає особливе місце тому, що, по-перше, він не лише перший, а й основний кодифікований акт України, що містить норми про адміністративну відповідальність; по-друге, кодифікований адміністративно-деліктний акт є найбільш повним за змістом нормативним актом, що регулює весь комплекс питань щодо адміністративної відповідальності [19, с.17]. Варто зауважити, що положення КпАП України з плином часу дещо застаріли і не повною мірою відповідають вимогам сучасного періоду, однак є чинними юридичними підставами для притягнення до адміністративної відповідальності. Слід звернути увагу на важливість прийняття Кодексу адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. (далі – КАС України), який визначає повноваження адміністративних судів щодо розгляду справ адміністративної юрисдикції, порядок звернення до адміністративних судів та порядок здійснення адміністративного судочинства.

Разом з КпАП України встановлюють відповідальність й інші закони – Митний кодекс України (розділ XVIII), Кодекс України про надра (глава 6), Повітряний кодекс України (розділ XVIII), Закони України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 р., «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р., «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. та ін.

Фактичну підставу адміністративної відповідальності становить адміністративне правопорушення (проступок) – протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність (ч.1 ст.9 КпАП). Надане визначення поняття розкриває його матеріальний зміст, юридичну природу, соціальну сутність та важливі ознаки правопорушення, за допомогою яких ми отримуємо загальну соціально-психологічну та юридичну характеристику того чи іншого правового явища [20].

Процесуальні підстави адміністративної відповідальності передбачають наявність процесуальних норм, які забезпечують притягнення винної особи до адміністративної відповідальності, а також наявність документів, оформлених відповідно до вимог закону, за яких до правопорушника застосовуються

адміністративні стягнення (протокол про адміністративне правопорушення, постанова по справі, акти перевірки, довідки тощо).

Чинне адміністративно-деліктне законодавство України не надає узагальненого визначення суб'єкта адміністративного правопорушення і такого терміна не вживає, разом з тим аналіз КпАП України надає можливість встановити, що суб'єктом адміністративної відповідальності є фізична особа, осудна, яка має досягти на момент скоєння проступку шістнадцятирічного віку [19, с.48], однак на законодавчому рівні встановлено адміністративну відповідальність і юридичних осіб [21].

Водночас необхідно зазначити, що відповідно до ст.14 КпАП України посадові особи підлягають адміністративній відповідальності за адміністративні правопорушення, зв'язані з недодержанням установлених правил у сфері охорони порядку управління, державного і громадського порядку, природи, здоров'я населення та інших правил, забезпечення виконання яких входить до їх службових обов'язків. Отже, для правопорушень у сфері публічного адміністрування характерним є спеціальний суб'єкт, тобто особа, яка має спеціальні ознаки, наявність яких дає можливість притягнути порушника до адміністративної відповідальності. Спеціальні ознаки можна поділити на групи за певними критеріями, як: особливості трудової діяльності (посадові особи, підприємці); наявність протиправної поведінки в минулому; інші особливості суб'єкта (хворий) тощо [22, с.286]. Особливість суб'єкта правопорушень у досліджуваній сфері полягає в тому, що він виконує управлінські функції. Наприклад, дискримінація підприємців органами влади і управління (ст. 166<sup>3</sup> КпАП), непроведення або несвоєчасне проведення органами доходів і зборів, фондів соціального страхування та Пенсійного фонду України перевірок, пов'язаних з припиненням юридичної особи (ч.6 ст. 166<sup>6</sup> КпАП), несвоєчасне подання без поважних причин декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (ч.1 ст.176<sup>2</sup> КпАП) тощо.

Інтерес науковців до поняття посадової особи та її правового статусу виникав постійно. Правознавці у галузі кримінального права, досліджуючи особливості кримінальної відповідальності у сфері службової діяльності, розглядають посадову особу як суб'єкт, протиправні дії якої несуть підвищену суспільну небезпеку, і тому використовують поняття службова особа [23, с.74]. Так, відповідно до ч.ч.2, 3 ст.18 КК України службовими є особи, які: 1) постійно чи тимчасово здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій; 2) або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом; 3) посадові особи

іноземних держав [5].

На відміну від кримінально-правового підходу представники адміністративно-правової науки розглядають статус посадової особи як учасника відносин у сфері управління, передусім, в межах державної служби. Лист Міністерства юстиції України від 22.03.2013 р. № 1332-0-26-13/11 передбачає, що для вирішення питання стосовно визначення поняття «посадова особа» необхідно виходити з правозастосовної практики, яка зазначає, що головним критерієм віднесення особи до кола посадових осіб є наявність в неї організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій (*Примітка*. Листи міністерств, інших центральних органів виконавчої влади не є нормативно-правовими актами, вони мають лише роз'яснювальний, інформаційний характер і не встановлюють правових норм) [24]. В свою чергу, згідно постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 5 «Про судову практику у справах про хабарництво» організаційно-розпорядчими обов'язками є обов'язки по здійсненню керівництва галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форм власності (такі функції виконують, зокрема, керівники міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних, колективних чи приватних підприємств, установ і організацій, їх заступники, керівники структурних підрозділів (начальники цехів, завідувачі відділами, лабораторіями, кафедрами), їх заступники, особи, які керують ділянками робіт (майстри, виконроби, бригадири тощо)). Під адміністративно-господарськими обов'язками розуміються обов'язки по управлінню або розпорядженню державним, колективним чи приватним майном (такі повноваження в тому чи іншому обсязі є у начальників планово-господарських, постачальних, фінансових відділів і служб, завідуючих складами, магазинами, майстернями, ательє, їх заступників, керівників відділів підприємств, відомчих ревізорів та контролерів тощо) [25].

Відтак, відсутність єдиного підходу щодо визначення поняття посадової особи не лише викликає дискусії, але й затрудняє практику реалізації законодавства. За таких обставин варто дослухатися до правників, які пропонують відійти від галузевого підходу до поняття посадова особа, передбачивши в українському законодавстві єдине розуміння зазначеної категорії, та застосовувати єдину методологію дослідження статусу посадових осіб і державних службовців з метою уніфікації законодавства [26].

КАС України містить поняття публічна служба, зазначаючи, що це діяльність на державних політичних посадах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, дипломатична служба, інша державна служба, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування. Також визначено, що суб'єкт владних повноважень – це орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень (п.п.7, 15 ст.3) [27].

Суб'єктами адміністративної відповідальності є державні службовці. Закон України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. (набув чинності 01 травня 2016 р.) було розроблено та прийнято на виконання розпоряджень Кабінету Міністрів України від 7 травня 2014 року № 452 «Про підписання Угоди про фінансування (Контракт для України з розбудови держави)» та від 17 вересня 2014 року № 847 «Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони», а також відповідно Програми діяльності Уряду. Закон враховує прогресивні вітчизняні напрацювання та успішний досвід реформ у європейських країнах, насамперед Республіці Польща, а також рекомендації та концептуальні засади професійної державної служби, визначені експертами програми SIGMA/OECD за підсумками проведених експертних місій і отриманого за їх результатами листом від 24 грудня 2014 року № Ages (2014) 4356107 Звіту з оцінки проекту Закону, відповідно до якого проект Закону визнано таким, що узгоджується з Європейськими принципами державного управління.

Відповідно до ст.1 Закон України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. державна служба – це публічна, професійна, політично неупереджена діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави, а державний службовець – це громадянин України, який займає посаду державної служби в органі державної влади, іншому державному органі, його апараті (секретаріаті), одержує заробітну плату за рахунок коштів державного бюджету та здійснює встановлені для цієї посади повноваження, безпосередньо пов'язані з виконанням завдань і функцій такого державного органу, а також дотримується принципів державної служби [4]. Закон запроваджує принципові новації: розмежування політичних та адміністративних посад; врегулювання статусу державного службовця, конкурсних процедур добору на державну службу, в тому числі на посади вищого корпусу державної служби; гарантування рівного доступу до державної служби; поєднання системи винагород з оцінкою роботи; посилення персональної відповідальності за виконання обов'язків; створення умов прозорості діяльності державних органів та гідної оплати праці державних службовців на основі обґрунтованої моделі з мінімальним впливом суб'єктивізму та проходження служби виключно на основі особистих якостей та досягнень (заслуг) тощо.

Об'єктом адміністративного правопорушення органів державної влади та місцевого самоврядування, державних і комунальних підприємств, установ і організацій, посадових осіб виступають охоронювані адміністративним законодавством суспільні відносини, які виникають у сфері публічного управління та адміністрування. Об'єктивна сторона складу адміністративного правопорушення в зазначеній сфері характеризується діями як у формі дії, так і бездіяльності. Так, перекручення даних державного земельного кадастру, а також приховування інформації про стан земель, розміри, кількість земельних ділянок, наявність земель запасу або резервного фонду посадовими особами

кваліфікуються як дії (ч.1 ст.53<sup>2</sup> КпАП), натомість недотримання вимог керівниками підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності щодо обов'язкового проведення державної експертизи об'єктів з енергозбереження є діянням у вигляді бездіяльності (ч.1 ст.101<sup>1</sup> КпАП).

Аналіз адміністративного законодавства свідчить, що в разі вчинення адміністративного правопорушення до суб'єктів владних повноважень можуть бути застосовані такі види адміністративних стягнень: 1) штраф – грошове стягнення, що накладається на громадян, посадових та юридичних осіб за адміністративні правопорушення у випадках і розмірі, встановлених КпАП та іншими законами України (ст.27 КпАП); 2) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – призначається судом на строк від шести місяців до одного року, незалежно від того, чи передбачене воно в санкції статті Особливої частини КпАП, коли з урахуванням характеру адміністративного правопорушення, вчиненого за посадою, особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, та інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за нею права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю призначається судом строком на один рік, коли його спеціально передбачено в санкції статті Особливої частини КпАП (ч.ч.5, 6 ст.30 КпАП); 3) конфіскація: предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення (ст. 29 КпАП).

Згідно ст.25 КпАП конфіскація предметів може застосовуватись як основне, так і додаткове адміністративне стягнення; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю тільки як додаткове; штраф може застосовуватись тільки як основне. За одне адміністративне правопорушення може бути накладено основне або основне і додаткове стягнення. Застосування адміністративних стягнень на тягне за собою судимість.

Чинний адміністративно-деліктний акт констатує, що справи про адміністративні правопорушення розглядаються: адміністративними комісіями при виконавчих комітетах сільських, селищних, міських рад; виконавчими комітетами сільських, селищних, міських рад та їх посадовими особами, уповноваженими на те КпАП; районними, районними у місті, міськими та міськорайонними судами (суддями), а у випадках, передбачених КпАП, місцевими адміністративними та господарськими судами, апеляційними судами, вищими спеціалізованими судами та Верховним Судом України; органами Національної поліції, органами державних інспекцій та іншими органами (посадовими особами), уповноваженими на те КпАП (ст. 213). Підвідомчість справ про адміністративні правопорушення врегульована главою 17 КпАП. Правозастосовний акт адміністративно-деліктного провадження – рішення.

*Дисциплінарна відповідальність* як вид юридичної відповідальності полягає в обов'язку працівника нести відповідальність перед власником або

уповноваженим ним органом (далі – роботодавцем) в разі вчинення ним дисциплінарного проступку шляхом застосування дисциплінарних стягнень.

Законодавство України передбачає два види дисциплінарної відповідальності: загальну та спеціальну. Вчинення дисциплінарного проступку суб'єктами владних повноважень у сфері публічного адміністрування зумовлює настання спеціальної дисциплінарної відповідальності, яка характеризується спеціальним суб'єктом та особливим характером дисциплінарного проступку, спеціальними видами дисциплінарних стягнень, особливим порядком накладення та оскарження дисциплінарного стягнення [28, с.543].

Юридичну підставу спеціальної дисциплінарної відповідальності становить передусім Кодекс законів України про працю від 10 грудня 1971 р. (набув чинності 1 червня 1972 р.) (далі – КзПП України), який регулює трудові відносини всіх працівників, декларує принципи суспільно-корисної праці, а також передбачає відповідальність за порушення законодавства про працю та охорону праці (ст.41), порушення обмеження спільної роботи родичів на підприємстві, в установі, організації (ст. 25<sup>1</sup>), порядок застосування як заохочення за особливі трудові заслуги, так і стягнення за порушення трудової дисципліни (ст. ст. 139 – 152) тощо [29].

Разом з тим посадові особи несуть дисциплінарну відповідальність за спеціальними законами. Так, державний службовець за невиконання або неналежне виконання посадових обов'язків, визначених Законом України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. та іншими нормативно-правовими актами у сфері державної служби, посадовою інструкцією, а також порушення правил етичної поведінки та інше порушення службової дисципліни притягається до дисциплінарної відповідальності у порядку, встановленому вказаним Законом України (ст.ст.64 –79).

Фактичною підставою для притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності є вчинення ним дисциплінарного проступку, тобто протиправної винної дії або бездіяльності чи прийняття рішення, що полягає у невиконанні або неналежному виконанні державним службовцем своїх посадових обов'язків та інших вимог, встановлених Законом та іншими нормативно-правовими актами, за яке до нього може бути застосоване дисциплінарне стягнення. Приписи ст.ст. 64–79 Закону України «Про державну службу» підтверджують розуміння того, що спеціальна дисциплінарна відповідальність вирізняється більш широким змістом дисциплінарного проступку і суворішими стягненнями [30, с.23]. Справді, зміст дисциплінарного проступку, вчиненого державним службовцем, визначається повнотою ознак, вичерпним переліком дисциплінарних проступків (містять вимоги й етичного характеру), які є фактичною підставою дисциплінарної відповідальності, а саме: порушення Присяги державного службовця; недотримання правил внутрішнього службового розпорядку; прогул державного службовця; перевищення службових повноважень, якщо воно не містить складу злочину або адміністративного правопорушення та ін. (ст.65).

До державних службовців застосовується один із таких видів

дисциплінарного стягнення: 1) зауваження; 2) догана; 3) попередження про неповну службову відповідність; 4) звільнення з посади державної служби. Систему юридичних гарантій прав державних службовців під час застосування дисциплінарного стягнення складають: відповідність стягнення ступеню тяжкості вчиненого проступку та вині державного службовця; необхідність врахування характеру проступку, обставин, за яких він був вчинений, обставин, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність, результатів оцінювання службової діяльності державного службовця, наявності заохочень, стягнень та його ставлення до служби; застосування стягнення тільки в разі встановлення факту вчинення дисциплінарного проступку та вини державного службовця, виключаючи відповідальність в разі діяння у стані крайньої потреби або необхідної оборони; накладення за кожне порушення службової дисципліни лише одного дисциплінарного стягнення; неможливість застосування стягнення під час відсутності державного службовця на службі у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, під час перебування його у відпустці або у відрядженні; строк застосування дисциплінарного стягнення – не пізніше шести місяців з дня виявлення проступку, без урахування часу тимчасової непрацездатності або перебування у відпустці, або якщо минув рік після його вчинення; право на ознайомлення з матеріалами дисциплінарної справи, на оскарження застосованого дисциплінарного стягнення; право на правову допомогу адвоката або іншого уповноваженого ним представника. Отже, права державних службовців під час застосування дисциплінарного стягнення гарантуються чинним законодавством.

В процесі дисциплінарного провадження зауваження як дисциплінарне стягнення застосовується суб'єктом призначення до державних службовців, які займають посади державної служби категорій «А», «Б», «В», натомість інші види дисциплінарних стягнень до державних службовців, які займають посади державної служби категорії «А», застосовуються суб'єктом призначення з урахуванням пропозиції Комісії, відповідно, до державних службовців, які займають посади державної служби категорій «Б» і «В» – за поданням дисциплінарної комісії. Правозастосовний акт дисциплінарної відповідальності – наказ або розпорядження роботодавця.

*Матеріальна відповідальність* як один із видів юридичної відповідальності полягає в обов'язку однієї сторони трудового договору (працівника або роботодавця) відшкодувати шкоду, заподіяну другій стороні в результаті невиконання або неналежного виконання трудових обов'язків. Двосторонній характер матеріальної відповідальності створив підстави для виділення матеріальної відповідальності працівників за шкоду, заподіяну роботодавцю, і матеріальної відповідальності роботодавців за шкоду, заподіяну ним працівникові [31, с.357], хоча не всі правники поділяють такий підхід [32, с.52]. В контексті сучасного розвитку цього інституту трудового права Н. М. Хуторян наголошує на стиранні відмінностей між матеріальною відповідальністю суб'єктів трудових відносин у ринкових умовах, пояснюючи це визнанням роботодавців–фізичних осіб, розвитком колективної і приватної форм власності та появою працюючих роботодавців, пріоритетом договірного

методу регулювання трудових відносин [33, с. 115]. Дискусії науковців щодо особливостей матеріальної відповідальності як різновиду юридичної відповідальності продовжуються.

Юридичною підставою матеріальної відповідальності працівників є глава IX КзПП «Гарантії при покладенні на працівників матеріальної відповідальності за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації», Закон України «Про визначення розміру збитків, завданих підприємству, установі, організації розкраданням, знищенням (псуванням), недостачею або втратою дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння та валютних цінностей» від 6 червня 1995 р., Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей» від 22 січня 1996 р. №116 та інші нормативно-правові акти.

Варто відзначити, що КзПП не містить розділу або статті, які б спеціально регулювали відповідальність роботодавця стосовно відшкодування шкоди працівникові, заподіяної йому при виконанні трудових обов'язків. Аналіз КзПП надає можливість визнати, що роботодавець зобов'язаний відшкодувати працівникові шкоду: 1) заподіяну внаслідок порушення права на працю (необґрунтована відмова у прийнятті на роботу; прийняття працівника на роботу з порушенням правил прийняття; незаконне звільнення; переведення працівника на іншу роботу; неправильне формулювання причини звільнення у трудовій книжці; порушення процедури видачі документів і заробітної плати при звільненні); 2) заподіяну майну працівника; 3) моральну шкоду працівнику у разі, якщо порушення його законних прав призвели до моральних страждань, втрати нормальних життєвих зв'язків і вимагають від нього додаткових зусиль для організації свого життя (ст. ст. 22, 117, 235, 236, 237, 237<sup>1</sup>) [34, с.139]. Водночас, жодна вказана норма не містить поняття матеріальної відповідальності роботодавця за шкоду, заподіяну працівнику. За таких умов доцільно передбачити в проекті Трудового кодексу України главу, яка б врегульовувала відповідальність сторін трудових правовідносин.

Фактичною підставою матеріальної відповідальності роботодавця є трудове правопорушення, що полягає у протиправному, винному невиконанні або неналежному виконанні роботодавцем обов'язку з управління працею, у результаті чого заподіяна майнова і/або немайнова шкода працівникові [33, с. 359]. Разом з тим, у науці трудового права обґрунтовується положення про визнання підставою матеріальної відповідальності сторін трудового договору трудового майнового правопорушення [28, с.552].

Положення ст. ст. 80 – 82 Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. щодо матеріальної відповідальності державних службовців викладені суперечливо і недостатньо послідовно, що допускає неоднозначне тлумачення і може призвести до необґрунтованого її застосування. Зокрема, приписи статей чітко не передбачають про який вид відповідальності державних службовців у них йдеться: про матеріальну відповідальність, яка регулюється нормами трудового права, чи майнову цивільно-правову

відповідальність, яка регулюється нормами Цивільного кодексу України (ст. ст. 1173 – 1175) [35, с.23].

Державний службовець, відповідно до ст. 81 Закону України «Про державну службу» зобов'язаний відшкодувати державі шкоду, заподіяну внаслідок неналежного виконання ним посадових обов'язків, включаючи і виплачене державою відшкодування шкоди третім особам. Під час визначення розміру відшкодування враховуються майнове становище державного службовця, співвідношення розміру заподіяної шкоди до його заробітної плати, ризик виникнення шкоди, досвід державної служби, надані державному службовцю накази (розпорядження), а також інші обставини, у зв'язку з якими повне відшкодування державним службовцем шкоди буде необґрунтованим. У разі ненадання державним службовцем відповіді на пропозицію про добровільне відшкодування шкоди, відмови від відшкодування шкоди чи невідшкодування шкоди до зазначеного у пропозиції строку керівник державної служби може звернутися з позовом про таке відшкодування до суду.

*Цивільно-правова відповідальність* як галузевий вид юридичної відповідальності виникає внаслідок вчинення цивільного правопорушення (делікту). Сутність цивільно-правової відповідальності полягає в накладенні на дієздатну фізичну чи юридичну особу цивільно-правових стягнень з метою відшкодування шкоди (майнової та/або моральної), примусового виконання правового обов'язку та поновлення порушеного статусу особи. Специфічними ознаками такого виду відповідальності є її майновий характер, додатковість обтяження, відповідальність юридично рівних суб'єктів один перед одним, компенсаційний характер [36, с.269-270].

Відповідно до ЦК України відповідальність за шкоду, яку завдано фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, дією чи бездіяльністю органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування при здійсненні ними своїх повноважень (ст.1173), посадовими або службовими особами цих органів (ст.1174), а також шкоду, яку завдано в результаті прийняття зазначеними органами нормативно-правового акта, що було визнано незаконним і скасовано (ст.1175) несе держава, Автономна Республіка Крим або орган місцевого самоврядування незалежно від вини цих органів та їх посадових чи службових осіб [37].

Вказані положення ЦК України, які більш об'ємно за текстуальним викладенням, однак змістовно достатньо близько [38, с.64] базуються на приписах Конституції України таких, як: відповідальність держави перед людиною (ст.3); обов'язок держави забезпечити захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання (ст.13); право кожного на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень (ст.56); обов'язок держави у разі скасування вироку суду як неправосудного з відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої безпідставним засудженням (ст.62); обов'язок держави з відшкодування матеріальної чи моральної шкоди, завданої

фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними (ст.152).

Юридичну базу цивільно-правової відповідальності органів державної влади та місцевого самоврядування, державних і комунальних підприємств, установ і організацій, посадових осіб за правопорушення у сфері публічного адміністрування крім вказаних нормативно-правових актів становлять також Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. (ст.ст.73–77) [39], Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудового розслідування, прокуратури і суду» від 1 грудня 1994 р., Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» від 17 квітня 1991 р., Закон України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» від 05 червня 2012 р., Податковий кодекс України (ст.21.3), Бюджетний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства тощо. Для розуміння чинних норм щодо відшкодування шкоди необхідно враховувати акти судової влади, зокрема, Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» від 27 березня 1992 року № 6, «Про судову практику в справах про відшкодування шкоди, заподіяної підприємствам, установам, організаціям їх працівниками» від 29 грудня 1992 р. № 14, «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 р. № 4 та ін.

Фактичною підставою цивільно-правової відповідальності органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових осіб є наявність в їх діяннях (дії чи бездіяльності) складу цивільного правопорушення. Особливість такої відповідальності полягає в тому, що: 1) суб'єктом правопорушення є орган державної влади, орган місцевого самоврядування та їх посадові особи, керівник державного і комунального підприємства; 2) шкода, завдана фізичній чи юридичній особі незаконними рішеннями, дією чи бездіяльністю органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування при здійсненні ними своїх повноважень, відшкодовується вказаними органами незалежно від їх вини; 3) діє принцип презумпції вини, тобто доказування вини покладено на правопорушника; 4) встановлено можливість відшкодування майнової та моральної шкоди (ст. 23 ЦК України); 5) передбачено лише судовий порядок відшкодування шкоди.

Конституція України гарантує кожному право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ч.3 ст.55). Однією із найефективніших міжнародних судових установ, до яких мають право звертатися громадяни України, є Європейський суд з прав людини, юрисдикція якого визнана нашою державою. В Європейському суді з прав людини можна оскаржити лише поведінку (рішення, дії, бездіяльність) держави в особі її органів, органів місцевого самоврядування, установ, організацій,

посадових осіб чи інших владних суб'єктів в разі порушення прав і свобод, які гарантовані Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод [40, с.5].

Відповідачем завжди є уряд держави, проти якої подається заява. Україну як відповідача у Європейському суді з прав людини представляє Урядовий уповноважений у справах Європейського суду з прав людини. Так, відповідно до Щорічного звіту про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини станом на 31 грудня 2015 р. на розгляді в Європейському суді перебувало загалом 64850 справ проти держав-сторін Конвенції про захист прав людини і свобод, з них 13580 справ – проти України (21,4% від загальної кількості справ, перше місце за кількістю справ в Європейському суді). У 51 рішенні Європейського суду, в яких було констатовано порушення Україною положень Конвенції, заявники вимагали компенсацію на загальну суму 7078426,3 євро, а після розгляду справ суд зобов'язав Україну сплатити заявникам 527146,61 євро (відхилено 92,6% вимог). У 2015 р. на виконання рішення Європейського суду з прав людини з державного бюджету України було сплачено 639981892,09 тис. гривень [41].

Сьогоднішній стан справ передбачає реформування в Україні інституту відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам рішеннями, дією чи бездіяльністю органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, шляхом проведення інституційних змін. Зокрема, актуалізується питання позасудового порядку захисту і поновлення порушених прав, який у чинному законодавстві України майже не врегульований, і полягає у вирішенні спорів між приватними особами та органами влади у межах самих органів без передачі спору до суду. Відтак, необхідно удосконалити механізм відшкодування шкоди, завданої органами влади, в судовому порядку та створити ефективний механізм для позасудового порядку, уніфікувати процедуру розгляду заяви та виплати відшкодування шкоди фізичним та юридичним особам.

*Кримінальна відповідальність* як один із видів публічно-правової відповідальності має ретроспективний характер, тобто настає за вчинене в минулому правопорушення. КК України часто використовує термін «кримінальна відповідальність», але ніде не розкриває його поняття. У науці кримінального права існують різні підходи до розуміння кримінальної відповідальності [42, с.27], наукові дискусії продовжуються з урахуванням євроінтеграційних процесів в країні. Відтак, кримінальна відповідальність – це обмеження прав і свобод особи за вчинений злочин шляхом застосування покарання, передбаченого КК України, на підставі обвинувального вироку суду.

Кримінальна відповідальність має особливості як різновид юридичної відповідальності, а саме: встановлюється КК України від 5 квітня 2001 р. (набув чинності 1 вересня 2001 р.), який надає перелік діянь, що визнаються злочинами; застосовується в судовому порядку на основі КК України (матеріальні норми) та Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 р. (набув чинності 20 листопада 2012 р.) (процесуальні норми);

передбачає види та порядок застосування покарань, наданих КК України; тягне для особи стан судимості [2, с.381].

Відповідно до ст.19 Конституції України органи державної влади та місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Від реалізації цього положення значною мірою залежить діяльність держави як носія державного суверенітету, функціонування підприємств, незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, забезпечення реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина, законних інтересів юридичних осіб.

Чинний КК України містить окремий розділ XVII Особливої частини «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг», який встановлює кримінальну відповідальність за злочини, вчинені у зазначеній сфері. Всі злочини, передбачені в розділі, об'єднані за родовим об'єктом, яким виступають суспільні відносини, що забезпечують діяльність державного апарату, апарату управління органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, інших юридичних осіб як публічного, так й приватного права, а також суспільні відносини, що забезпечують здійснення регламентованої законодавством професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг [43, с.6]. Справді, такі злочини становлять найбільшу суспільну небезпеку, адже здатні завдати глобальних збитків усій сукупності суспільних відносин, і ця здатність по-своєму унікальна [44, с.3].

До злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг відносять: зловживання владою або службовим становищем (ст.364); зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст.364<sup>1</sup>); перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст.365); зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст.365<sup>2</sup>); службове підроблення (ст.366); декларування недостовірної інформації (ст.366<sup>1</sup>); службова недбалість (ст.367); прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст.368); незаконне збагачення (ст.368<sup>2</sup>); підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст.368<sup>3</sup>); підкуп особи, яка надає публічні послуги (ст.368<sup>4</sup>); пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст.369); зловживання впливом (ст.369<sup>2</sup>); провокація підкупу (ст.370) КК України.

Об'єктивна сторона розглядуваних злочинів характеризується тим, що одні з них (ст. ст.364, 364<sup>1</sup>, 365<sup>2</sup>, 367 КК України) можуть бути вчинені як шляхом дії, так і бездіяльності; інші (ст.ст. 365, 366, 368, 368<sup>2</sup>, 368<sup>3</sup>, 368<sup>4</sup>, 369, 369<sup>2</sup>, 370 КК України) – лише шляхом активної поведінки – дії. За ч.1 ст. 366 КК України, ст.ст. 368, 368<sup>2</sup>, 368<sup>3</sup>, 368<sup>4</sup>, 369, 369<sup>2</sup> і 370 КК України караються злочини з формальним складом, які є закінченими з моменту вчинення відповідного діяння, а за ст.ст. 364, 364<sup>1</sup>, 365, 365<sup>2</sup>, 367 та ч. 2 ст. 366 КК

України – із матеріальним, які є закінченими з моменту настання зазначених у законі наслідків, що повинні перебувати у причинному зв'язку із вчиненням особою діянням. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочинів із матеріальним складом є такі суспільно небезпечні наслідки, які полягають у заподіяння істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, інтересам юридичних осіб, державним або громадським інтересам, або в спричиненні тяжких наслідків.

Суб'єктивна сторона переважної більшості злочинів, передбачених розділом XVII Особливої частини КК України характеризується умисною формою вини. За злочини у сфері службової діяльності КК України передбачає застосування таких покарань: штраф, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, виправні роботи, громадські роботи, арешт, обмеження волі, позбавлення волі. Варто знати, що штраф та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю можуть застосовуватися як основні, так і як додаткові покарання. За один злочин може бути призначено лише одне основне покарання, передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України. До основного покарання може бути приєднане одне чи кілька додаткових покарань у випадках та порядку, передбачених КК України (ст. 52) [5].

Разом з тим, розглядаючи поняття злочинів у сфері службової діяльності, слід визначитися з наступними питаннями. В першу чергу, склади злочинів у сфері службової діяльності зазначені не лише в розділі XVII, а знаходяться і за його межами та «розкидані» по всій Особливій частині КК України, що є проблемою ще з радянських часів [45, с.88]. Так, відповідальність за вказані злочини передбачена положеннями розділу V «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина», розділу VI «Злочини проти власності», розділу VII «Злочини у сфері господарської діяльності» Особливої частини КК України та ін. Крім того, науковці пропонують ототожнювати поняття злочинів у сфері службової діяльності та корупційних злочинів, порядок усунення наслідків яких регламентує Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. [46]. На наш погляд, варто погодитися з думкою вчених про неможливість ототожнення цих понять з розумінням того, що злочини корупційної спрямованості є більш вузьким за змістом терміном [47, с.104].

Таким чином, законодавство України, врегульовуючи діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, державних і комунальних підприємств, установ і організацій, посадових осіб, передбачає конституційну, адміністративну, дисциплінарну, матеріальну, цивільно-правову та кримінальну відповідальність за правопорушення у сфері публічного адміністрування.

**26.3 Відповідальність недержавних організацій, органів і осіб, які не перебувають на державній службі чи службі в органах місцевого самоврядування, за правопорушення у сфері публічного адміністрування**

Євроінтеграційний цивілізаційний вимір України передбачає побудову суспільства з новою модифікованою формою спілкування держави і громадян. Важливо, що залучення громадськості до процесу вироблення і здійснення державної політики дає можливість спільно діяти заради суспільного блага [48, с.48]. В умовах розвитку України як демократичної та соціальної держави актуальності набуває питання вдосконалення або створення нормативно-правової бази механізму співпраці недержавних організацій та органів державної влади і місцевого самоврядування. Аналіз стану такого співробітництва свідчить про неповне використання можливостей як з боку громадськості, так і з боку держави, що спонукає до пошуку оптимальних форм взаємодії сторін у сфері публічного адміністрування.

Розглядаючи питання відповідальності недержавних організацій за правопорушення у сфері публічного адміністрування, перш за все, необхідно визначити поняття «недержавна організація». Чинне законодавство України та юридична наука використовують значну кількість термінів для характеристики громадськості – громадські формування, недержавні організації, неприбуткові організації, громадські об'єднання, некомерційні організації, об'єднання громадян, неурядові організації, третій сектор тощо.

Визначення поняття громадської організації, яке є традиційним для української наукової літератури, надає Закон України «Про громадські об'єднання» від 05 серпня 2012 р., відповідно до якого громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів (ч.1 ст.1) [49]. Натомість зарубіжні нормативні акти та література застосовують термін «неурядові організації» (від англ. Non-governmental organizations) – об'єднання людей в організації з метою реалізації своїх ініціатив та участі у вирішенні актуальних суспільних проблем. Поняття «недержавні організації» вперше було застосовано в ООН як міжнародні організації, засновані державою або на основі міжнародного договору. Однак з часом поняття набуло більш широкого вжитку і сьогодні його використовують для назви організацій, створених з ініціативи громадян для вирішення самих різноманітних питань суспільства [50, с.328]. Отже, всі зазначені поняття мають як спільні риси, так і відмінні, тим не менше, на наш погляд, їх слід розглядати як синонімічні.

Взаємозв'язок держави та недержавних організацій полягає передусім в тому, що саме держава, приймаючи відповідні нормативно-правові акти, встановлює правові засади діяльності таких організацій. Статус недержавних організацій регулюють: Закон України «Про громадські об'єднання» від 05 серпня 2012 р. визначає правові та організаційні засади реалізації права на свободу об'єднання, порядок утворення, реєстрації, діяльності та припинення громадських об'єднань; Закон України «Про органи самоорганізації населення» від 11 липня 2001 р. встановлює правовий статус, порядок організації та діяльності органів самоорганізації населення, тобто представницьких органів, що створюються жителями, які на законних підставах проживають на території

села, селища, міста або їх частини для вирішення соціальних, культурних, побутових та інших потреб місцевого значення (будинкові, вуличні, квартальні комітети, комітети мікрорайонів, комітети мікрорайонів у містах, сільські, селищні комітети) [51]; Закон України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» від 29 листопада 2001 р. регулює правові та організаційні засади створення, функціонування, реорганізації та ліквідації об'єднань співвласників жилих та нежилих приміщень багатоквартирного будинку, захисту їхніх прав та виконання обов'язків щодо спільного утримання багатоквартирного будинку [52]; Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05 липня 2012 р. забезпечує сприятливі умови для утворення і діяльності благодійних організацій [53]; Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15 вересня 1999 р. регламентує особливості правового регулювання, засади створення, права та гарантії діяльності професійних спілок [54]; Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» від 01 грудня 1998 р. передбачає особливості організаційних і правових засад утворення та діяльності молодіжних і дитячих громадських організацій, а також державні гарантії забезпечення їх діяльності [55]; Закон України «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» від 22 червня 2012 р. регулює правові, економічні та організаційні засади створення і діяльності організацій роботодавців [56] та ін.

Аналіз стану взаємодії громадськості та органів державної влади і місцевого самоврядування свідчить про зростання ролі недержавних організацій у процесі формування та реалізації державної політики в Україні. Наприклад, значення громадських об'єднань, які відповідно до Закону України «Про громадські об'єднання» від 05 серпня 2012 р. за організаційно-правовою формою можуть утворюватися як громадська організація або громадська спілка, в суспільному житті України посилюється. Так, Реанімаційний пакет реформ, який є координаційним центром для 65-ти неурядових організацій та 24-х експертних груп, бачить своє стратегічне завдання в консолідації зусиль громадськості для розроблення, просування і контролю реалізації реформ в країні та інформування про трансформації українського суспільства та міжнародної спільноти [57]. Також корисною для спільноти є інформація Порталу відкритих даних Верховної Ради України, розробленого згідно Меморандуму про співпрацю між Громадянською мережею Опора, Апаратом Верховної Ради України та державним агентством з питань електронного врядування за підтримки Програми розвитку ООН відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 р. [58].

Водночас необхідно звернути увагу на те, що статус недержавних організацій в Україні врегульовується спеціальними законами відповідно до виду організації. Відповідальність неурядових організацій, органів і осіб, які не перебувають на державній службі чи службі в органах місцевого самоврядування, за правопорушення у сфері публічного адміністрування регламентують як загальні закони, так і спеціальні. За загальним правилом, в разі наявності протиріччя між загальним нормативно-правовим актом та спеціальним нормативно-правовим актом однакової юридичної сили повинні

застосовуватися положення спеціального нормативно-правового акту. Загалом, закони України щодо відповідальності недержавних організацій, а також учасників правовідносин за правопорушення у зазначеній сфері містять: відсильні (банкетні) норми, які декларують відповідальність порушників згідно із законом; вичерпний/неповний перелік правопорушень, вчинення яких є фактичною підставою для відповідальності; види відповідальності – цивільно-правова, адміністративна, дисциплінарна, кримінальна, яку несуть за порушення законодавства у порядку, встановленому законом.

Наприклад, ст. ст. 37, 38 Конституції України та ст. 4 Закону України «Про громадські об'єднання» від 05 серпня 2012 р. визначають, що громадські об'єднання можуть бути заборонені судом за позовом уповноваженого органу з питань реєстрації в разі утворення і діяльності об'єднань, мета (цілі) або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, пропаганду комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їхньої символіки. Інші підстави для заборони діяльності громадського об'єднання не допускаються. Громадські об'єднання не можуть мати воєнізованих формувань. Громадським об'єднанням не можуть надаватися владні повноваження, крім випадків, передбачених законом [49].

Справа про заборону громадського об'єднання розглядається у порядку, встановленому КАС України, адміністративним судом. У разі прийняття рішення про заборону громадського об'єднання майно, кошти та інші активи об'єднання за рішенням суду спрямовуються до державного бюджету.

Стосовно відповідальності органів самоорганізації населення ст. ст. 28, 29 Закону України «Про органи самоорганізації населення» від 11 липня 2001 р. надають перелік видів правопорушень, вчинення яких може бути підставою для припинення діяльності органу самоорганізації населення або позбавлення його повноважень, а саме: прийняття органом самоорганізації населення рішень, що суперечать Конституції України, актам законодавства, Положенню про цей орган та іншим рішенням ради, її виконавчого органу, розпорядженням сільського, селищного, міського голови, голови районної у місті (у разі її створення) ради, а також рішенням зборів (конференції) жителів за місцем проживання, місцевого референдуму. Рішення, дії та бездіяльність органів самоорганізації населення та їх членів можуть бути оскаржені до відповідної ради або до суду. Особи, винні в порушенні законодавства про органи самоорганізації населення, несуть відповідальність згідно із законом [51].

Суб'єкти правовідносин у сфері діяльності об'єднання співвласників багатоквартирного будинку несуть цивільну, кримінальну, адміністративну відповідальність, якщо вони винні у: недотриманні вимог Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» від 29 листопада 2001 р.; порушенні прав власників (користувачів), їх об'єднань і асоціацій;

порушенні статуту об'єднання та протидії його виконанню; створенні, організації діяльності або ліквідації об'єднання з порушенням законодавства, державних стандартів і норм; незаконному привласненні майна, що перебуває у спільній власності; недотриманні умов договорів, відповідно до вказаного закону (ст. 29).

Підстави для прийняття судом рішення про ліквідацію благодійної організації, тобто юридичної особи приватного права, установчі документи якої визначають благодійну діяльність в одній чи кількох сферах, відповідно до Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05 липня 2012 р., як основну мету її діяльності, визначаються законом. Підставами для постановлення судового рішення про припинення благодійної організації за позовом державного реєстратора або іншої заінтересованої особи, зокрема, є: використання активів благодійної організації з порушенням вимог до здійснення благодійної діяльності, що триває не менше як 12 місяців; неможливість самостійної реорганізації або ліквідації благодійної організації у випадках, визначених законом або установчими документами цієї організації. Крім того, члени органу правління благодійної організації несуть солідарну відповідальність за дії або бездіяльність цього органу, що заподіяли збитки благодійній організації внаслідок порушення закону. Суб'єкти благодійної діяльності і посадові особи органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування несуть цивільно-правову, адміністративну, дисциплінарну та кримінальну відповідальність за порушення законодавства про благодійну діяльність у порядку, встановленому законом (ст. ст. 18, 24, 27 Закону) [53].

Діяльність профспілок, їх об'єднань відповідно до ст. 18 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15 вересня 1999 р., яка порушує Конституцію України та закони України, може бути заборонена лише за рішенням місцевого суду, а профспілок зі статусом всеукраїнських і республіканських та об'єднань профспілок з відповідним статусом – лише за рішенням Верховного Суду України. Не допускається примусовий розпуск, припинення, а також заборона діяльності профспілок, їх об'єднань за рішенням будь-яких інших органів. Рішення про примусовий розпуск об'єднання профспілок не тягне за собою розпуску профспілок, які входять до цього об'єднання. Примусовий розпуск профспілки чи об'єднання профспілок тягне за собою анулювання свідоцтва про реєстрацію та виключення з Реєстру об'єднань громадян України, втрату прав юридичної особи з обов'язковим повідомленням про це в засобах масової інформації. Особи, які чинять перешкоду здійсненню права громадян на об'єднання у профспілки, а також посадові та інші особи, винні в порушенні законодавства про профспілки, які своїми діями або бездіяльністю перешкоджають законній діяльності профспілок, їх об'єднань, несуть дисциплінарну, адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до законів (ст. 46 Закону) [54].

Отже, відповідальність недержавних організацій, органів і осіб, які не перебувають на державній службі чи службі в органах місцевого самоврядування, за правопорушення у сфері публічного адміністрування передбачається як загальними законами, так і спеціальними.

#### **26.4 Правопорушення та відповідальність при здійсненні міжнародної публічної діяльності**

В умовах глобальних світових процесів, здійснюючи системну модернізацію державного механізму в Україні, держава як інституція має забезпечувати взаємовигідне міждержавне співробітництво, ефективну міжнародну діяльність з підтримки миру та захисту світового правопорядку. Як специфічна система управління міжнародними відносинами сучасне міжнародне право характеризується тенденцією одночасної універсалізації і регіоналізації, які відбуваються на основі принципів міжнародного права [59, с.81]. Сьогодні Україна бере активну участь у всіх напрямках міжнародної діяльності, зокрема діяльності ООН, для забезпечення прав людини та підтримання миру і безпеки в світі.

Відповідальність у міжнародних правовідносинах є однією з важливих умов стабільного функціонування міжнародної системи. Комісія міжнародного права ООН визначила зміст міжнародної відповідальності як ті наслідки, що те чи інше протиправне діяння може мати відповідно до норм міжнародного права в різних випадках, наприклад, наслідок діяння щодо відшкодування збитку та відповідних санкцій. Відтак, суб'єкт міжнародних правовідносин, який порушив норми міжнародного права, зобов'язаний ліквідувати наслідки заподіяної шкоди іншій стороні, потерпівши певні обставини негативного характеру.

Юридичною підставою відповідальності у міжнародному праві є: міжнародний договір; рішення міжнародних судів і арбітражів; резолюції міжнародних організацій; односторонні міжнародно-правові зобов'язання держав, які взяли такі зобов'язання. Фактичною підставою такої відповідальності є міжнародне правопорушення (International infringement of the law; International offence), тобто протиправне діяння (дія або бездіяльність) суб'єкта міжнародного права, за яке передбачена відповідальність. Для міжнародного правопорушення характерні такі ознаки: міжнародна небезпека; протиправність; причинно-наслідковий характер; караність.

У теорії міжнародного права певний час була відсутня класифікація міжнародних правопорушень, однак сучасна доктрина міжнародного права, в умовах триваючої наукової дискусії щодо поділу порушень залежно від певних критеріїв [60], визнає наступні види таких правопорушень: міжнародні злочини; злочини міжнародного характеру; інші правопорушення (міжнародні делікти).

Міжнародні злочини порушують міжнародні зобов'язання, що забезпечують життєво важливі інтереси міжнародної спільноти. Вперше перелік таких злочинів наводиться в Статуті Міжнародного військового трибуналу, що є частиною Угоди між СРСР, США, Великобританією і Францією про судове переслідування і покарання головних військових

злочинців європейських країн від 8 серпня 1945 року: 1) злочини проти миру (планування, підготовка, розв'язування чи ведення агресивної війни у порушення міжнародних договорів, угод чи заповідей або участь у спільному плані чи змові, які спрямовуються на здійснення будь-якої із вищезазначених дій); 2) воєнні злочини (порушення законів чи звичаїв війни, в тому числі вбивства, тортури чи захоплення в рабство чи з іншою метою цивільного населення окупованої території; вбивства чи тортури військовополонених чи осіб, які знаходяться в морі; вбивства заручників; пограбування суспільної чи приватної власності; безглузді руйнування міст і сіл; розорення, що не виправдані воєнною необхідністю, та інші злочини); 3) злочини проти людства (вбивства, винищення, поневолення, заслання та інші жорстокості, вчинені щодо цивільного населення до чи під час війни; або переслідування за політичними, расовими чи релігійними мотивами з метою здійснення чи у зв'язку із будь-яким злочином, що підпадає під юрисдикцію трибуналу, незалежно від того, чи були ці дії порушенням внутрішнього права країни, де вони були вчинені, чи ні) [61]. З часом даний перелік міжнародних злочинів розширився. У Конвенції про попередження злочинів геноциду і покарання за нього 1948 р. і Конвенції про ліквідацію апартеїду і покарання за нього 1973 р. геноцид і апартеїд кваліфікуються як злочини проти людства, відповідальність за які несуть поряд з державами і фізичні особи.

Отже, Нюрнберзький (1945–1946 рр.) і Токійський (1946–1948 рр.) трибунали створили прецеденти в міжнародному праві: по-перше, була застосована власна конструкція міжнародного злочину, яка дозволяла криміналізувати діяння, які не є злочином за національним правом; по-друге, набула визнання міжнародна правосуб'єктність людини, тобто було закріплено і реалізовано принцип індивідуальної кримінальної відповідальності в міжнародному праві [62, с.255]. Як ніколи актуальною є думка М.С.Алексєєва про те, що відповідальність нацистських злочинців має історичне і сучасне політичне значення, оскільки є нагадуванням про відповідальність за злочини проти людства, а переслідування і покарання військових злочинців є однією з найважливіших проблем сучасності, бо пов'язане з боротьбою за мир, прогрес людства і демократію [63, с. 3].

За вчинення міжнародного злочину відповідальність несуть як держава, винна в його здійсненні, так і посадові особи цієї держави, що брали участь у злочинних діяннях. Найчастіше держава несе відповідальність за дії або бездіяльність своїх органів влади: міністерств, армійських і поліцейських підрозділів, прикордонних і спеціальних служб, аж до нижчої ланки виконавчої влади. Офіційне становище особи в державній ієрархії, а також та обставина, що чинила вона злочинні діяння на виконання наказу свого командування або уряду, не звільняє її від кримінальної відповідальності [64, с.354]. Крім того, особливості міжнародних злочинів полягають в тому, що вони зазіхають на міжнародний мир і безпеку, загрожують основам міжнародного правопорядку, а також спричиняють відповідальність держави як суб'єкта міжнародного права і персональну кримінальну відповідальність виконавців, що настає в рамках міжнародної, а в деяких випадках внутрішньодержавної (національної)

юрисдикції.

Згідно з чинним законодавством міжнародні злочинці підпадають під переслідування міжнародними кримінальними судами, що створені на основі спеціальних міжнародних угод. Розгляд таких справ здійснює Міжнародний кримінальний суд (МКС) – перша постійно діюча установа міжнародного кримінального правосуддя, започаткована підписаним в 1998 р. на Римській конференції Римським статутом, що набрав чинності 1 липня 2002 р. [ 65, с.99].

Практика МКС підтверджує, що суд розглядає справи на рівні вищого командування та керівників держав. Як приклад, МКС у 2009 р. видав ордер на арешт президента Судану Омар аль-Башира, зокрема за статтею 8(е)(і) Римського статуту – «зумисне нанесення ударів по цивільному населенню як такому, а також за умисний напад на окремих цивільних осіб, які не беруть безпосередньої участі у воєнних діях». Ордер на арешт ускладнив життя аль-Башира – він не може подорожувати до країн, що ратифікували Римський статут (124 країни), адже ризикує бути заарештованим та переданим до МКС. Серед європейських країн до Римського статуту не приєдналися лише Туреччина та пострадянські країни – Азербайджан, Російська Федерація, Вірменія та Молдова.

Інший приклад, в червні 2016 р. МКС у Гаазі визнав винним у військових злочинах (геноцид у Центрально-Африканській Республіці у 2002-2003 рр.) конголезького політика Жана-П'єра Бемба і засудив того до 18 років в'язниці. Отже, Бемба, колишній віце-президент Демократичної Республіки Конго, став першим чиновником, який нестиме відповідальність за злочини своїх підлеглих. Суддя МКС Сільвія Штайнер постановила, що війська з руху за звільнення Конго, якими керував Жан-П'єр Бемба, діяли «з особливою жорстокістю», коли вони вели бойові дії в сусідній країні на підтримку тодішнього президента Анжа-Фелікса Патасе [66].

МКС діє за принципом комплементарності, тобто Суд може розпочати провадження лише в тому разі, коли національна правоохоронна система не буде мати можливості чи бажання розслідувати самотійно найтяжчі злочини. Визнаючи юрисдикцію МКС, Україна погоджується брати на себе зобов'язання щодо співпраці з судом, але не отримує прав країни-учасниці. Тільки ратифікувавши Римський статут, Україна зможе брати участь в обранні суддів, прокурорів, формувати політику, приймати бюджет, приймати рішення щодо управління цією установою. Також, якщо Україна встигне стати учасницею МКС до 1 січня 2017 року, вона зможе взяти участь в голосуванні за поширення компетенції цього суду на злочини агресії. Міжнародні організації, партнери та донори України регулярно закликають українську владу ратифікувати Римський статут. Україна має зробити це, насамперед, для своїх громадян, які стали жертвами збройного конфлікту та заслуговують на справедливість.

Наступний вид міжнародних правопорушень – злочини міжнародного характеру в юридичній літературі, на думку В.П.Панова, іменуються по-різному: «міжнародні кримінальні злочини», «міжнародні злочини карного характеру», «кримінальні злочини міжнародного характеру», «конвенційні

злочини», «транснаціональні злочини», однак ці розходження мають термінологічний характер і фактично є синонімами [67, с.67].

Деякі злочини міжнародного характеру раніше аналізувалися ученими-правниками як міжнародні, інші з'явилися тільки останнім часом, окремі були модифіковані й набули нових ознак. В залежності від об'єкта злочинного посягання, ступеня міжнародної небезпеки та інших ознак злочини міжнародного характеру поділяють на такі основні групи: 1) злочини проти стабільності міжнародних відносин (міжнародний тероризм; захоплення заручників; захоплення літаків та інших транспортних засобів та інші діяння, вчинені на борту повітряного судна і в міжнародних аеропортах; розкрадання ядерного матеріалу тощо); 2) діяння, що завдають шкоди економічному, соціальному і культурному розвитку держав (фальшування монет; легалізація злочинних прибутків; контрабанда; незаконний обіг наркотичних засобів і психотропних речовин та ін.); 3) злочини посягання на особисті права людини (рабство; работоргівля; катування та інші жорстокі, нелюдські чи принижуючі гідність види ставлення і покарання тощо); 4) злочини, вчинені у відкритому морі (піратство; зіткнення морських суден; розрив або пошкодження підводного кабелю або трубопроводу та ін.); 5) воєнні злочини міжнародного характеру (застосування заборонених засобів і методів ведення війни; насильство над населенням у районі воєнних дій; мародерство; погане поводження з військовополоненими; недбале виконання обов'язків щодо поранених і хворих військовополонених, вчинення дій, спрямованих на шкоду іншим військовополоненим) [68, с.116].

Особливості злочинів міжнародного характеру полягають в наступному: відповідальність несуть фізичні особи; об'єктом злочинного посягання виступають – міжнародне співробітництво, права людини та інші загальнолюдські цінності, які охороняються нормами міжнародного права; кримінальна відповідальність за ці злочини настає не лише на підставі міжнародних договорів, а й за національним нормами кримінального, кримінально-процесуального і кримінально-виконавчого права [61].

В контексті динаміки розвитку стану міжнародної злочинності варто зауважити, що жодна держава світу не може самостійно вести боротьбу з цими злочинами, що вчиняються на території різних країн, в силу їх особливостей. Важливо, що у багатьох випадках держави вже досягли згоди щодо співпраці у боротьбі з такими злочинами шляхом укладення відповідних міжнародно-правових договорів.

Україна, виконуючи міжнародні зобов'язання у галузі кримінального права, включила до Особливої частини КК України розділ XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», який містить склади таких міжнародних злочинів, як: пропаганда війни (ст.436); планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (ст.437); порушення законів та звичаїв війни (ст.438); застосування зброї масового знищення (ст.439); екоцид (ст.439); геноцид (ст. 442); піратство (ст. 446); найманство (ст.447) та ін. [5]. Хоча КК України і передбачає відповідальність за злочини у сфері міжнародних відносин, однак він потребує подальшого вдосконалення в

зазначеній частині на основі напрацювань науковців, узагальнень правозастосовної діяльності та міжнародного досвіду.

Міжнародні делікти визначаються за залишковим принципом, до них належать правопорушення, що не ввійшли в перші дві групи, а саме: порушення державою договірних зобов'язань, що не мають основного значення; невиконання юридичними і фізичними особами положень міжнародних конвенцій (наприклад, Конвенції про міжнародну купівлю-продаж товарів 1980 р.); невиконання рішень міжнародних судів і арбітражів; порушення державами своїх односторонніх міжнародних зобов'язань тощо. Відтак, міжнародні делікти: не носять характеру злочинів і не мають суспільної небезпеки міжнародних злочинів та злочинів міжнародного характеру; можуть здійснюватися будь-якими суб'єктами міжнародних правовідносин, що порушують положення міжнародно-правових норм.

Доктрина міжнародного права містить декілька підходів до поділу відповідальності на види. Зокрема, за ознакою ступеня шкідливості міжнародного правопорушення виділяються міжнародна кримінальна та міжнародна деліктна відповідальність, залежно від підстав виникнення відповідальності розрізняється договірна та позадоговірна відповідальність. Найбільш поширеним у практиці міжнародних відносин є поділ відповідальності залежно від її змісту на нематеріальну та матеріальну.

Нематеріальна відповідальність, як правило, супроводжується застосуванням у відношенні держави-порушниці примусових заходів, є взаємозалежною з матеріальною відповідальністю і виражається у формі ресторації, сатисфакції, обмежень суверенітету, декларативних рішеннях тощо.

Ресторація – це такий вид нематеріальної відповідальності, що являє собою відновлення правопорушником колишнього стану (*status quo*) і ліквідація нею усіх несприятливих наслідків, наприклад, звільнення окупованої території та відновлення попередньої лінії державного кордону. Сатисфакція – це задоволення нематеріальних вимог для відшкодування шкоди, завданої перш за все честі та гідності потерпілої держави, її політичним інтересам (офіційне вираження жалю або співчуття; надання вибачень; надання запевнень у тому, що подібні акції не повторяться в майбутньому; покарання винних осіб; видання нормативного акту з визнанням своєї провини з тим, щоб подібні дії не повторювалися в майбутньому; відсилання спеціальної делегації до іншої держави). Обмеження суверенітету (надзвичайні сатисфакції) – це тимчасове призупинення діяльності державних органів держави, окупація країни або її частини, реорганізація політичної системи, розпуск злочинних політичних партій тощо. Декларативні рішення виражаються у формі рішення міжнародного органу (наприклад, суду) чи організації, які визнають певну дію міжнародним правопорушенням. Застосування певних видів сатисфакції залежить від заподіяної шкоди і конкретної політичної ситуації [69, с.324].

Матеріальна відповідальність у міжнародному праві настає у випадках, якщо в результаті правопорушення заподіяно матеріальну шкоду іншим суб'єктам або коли така шкода заподіяна правомірними діями, однак її

відшкодування передбачено спеціальним міжнародним договором. Матеріальна відповідальність може бути виражена у формі репарації, реституції і субституції. Під репарацією розуміють відшкодування державою-порушницею заподіяної нею шкоди як у грошовій формі, так і в натуральній (товарами, послугами). Реституція являє собою відшкодування правопорушником матеріального збитку в натурі (повернення неправомірно захопленого того самого майна – конкретних творів мистецтва, транспортних засобів, обладнання). Різновидом реституції виступає субституція, тобто заміна неправомірно знищеного або ушкодженого майна однорідним майном [70].

Відповідальність в міжнародних правовідносинах не включає засоби примусу, оскільки порушення норм права породжує лише первинну відповідальність, яка полягає в обов'язку відновити порушене право. І лише в разі небажання виконати цей обов'язок настає вторинна відповідальність – за небажання відновити порушене право. При цьому примус має бути правомірним, тобто відповідати основним цілям і принципам міжнародного права [69, с.326].

У теорії міжнародного права існує тенденція розуміння під санкціями примусових заходів, що здійснюються лише міжнародними організаціями. Що ж стосується держав, то прийняті ними заходи слід іменувати контрзаходами. Така термінологія знайшла відображення й у роботі Комісії міжнародного права. Практика дозволяє виокремити два види контрзаходів (санкцій): індивідуальні (реторсії, репресалії, невизнання, розрив відносин, самооборона) і колективні (у межах міжнародних організацій – відмова у членстві в організації, призупинення прав члена організації, виключення з міжнародного спілкування, колективні збройні заходи) .

Отже, відповідальність при здійсненні міжнародної публічної діяльності має спонукати суб'єктів міжнародного права до сумлінного виконання зобов'язань, забезпечити поновлення стану потерпілої сторони шляхом відшкодування шкоди (матеріальної та/або моральної), стимулювання недопущення вчинення правопорушень учасниками міжнародних правовідносин.

Трансформаційні процеси соціально-економічного та політичного спрямування в умовах становлення правової держави в Україні актуалізували питання пізнання значення права як одного із основних регуляторів суспільних відносин, зокрема щодо сфери публічного адміністрування. Дослідження, виконане на основі аналізу нормативно-правових актів, результатів правозастосовної практики, осмислення наукових праць, дало змогу встановити сутність відповідальності у публічному адмініструванні. Основні результати роботи полягають у такому.

1. Основою правопорядку в демократичній, правовій, соціально-орієнтованій державі та громадянському суспільстві є правомірна поведінка. Порушення особою соціальних норм, які регулюють суспільні відносини, є підставою настання соціальної відповідальності. Юридична відповідальність як один із видів соціальної відповідальності полягає в застосуванні до особи, яка порушила норми права, заходів державного примусу, в результаті яких

правопорушник зазнає негативних наслідків особистого, майнового та/або організаційного характеру.

2. Входження України в період інтенсивної реконструкції соціальних, політичних і правових відносин, закріплення засад ринкової економіки зумовлюють розбудову сучасної системи публічного адміністрування в контексті євроінтеграційних стандартів. За правопорушення у сфері публічного адміністрування органи державної влади та місцевого самоврядування, державні і комунальні підприємства, установи і організації, посадові особи можуть бути притягнуті до конституційної, адміністративної, дисциплінарної, матеріальної, цивільно-правової та кримінальної відповідальності.

3. Створення ефективного механізму співпраці недержавних організацій та органів державної влади і місцевого самоврядування потребує формування відповідного нормативно-правового забезпечення, яке б передбачало відповідальність недержавних організацій, органів і осіб, які не перебувають на державній службі чи службі в органах місцевого самоврядування, за правопорушення у сфері публічного адміністрування.

4. Відповідальність при здійсненні міжнародної публічної діяльності є одним із факторів стабільного функціонування міжнародного співтовариства, гарантією забезпечення миру в світі.

### *Література*

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // *Відомості Верховної Ради України*. – 1996. - № 30. – С.141.

2. *Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. — Харків: Право, 2009. — 584 с.*

3. *Кодекс України про адміністративні правопорушення: Введений в дію Постановою Верховної Ради Української РСР від 07 грудня 1984 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР – 1984. – додаток до № 51. – Ст. 1122.*

4. *Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 4. – Ст.43.*

5. *Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 25-26. – Ст.131.*

6. Скакун О. Ф. *Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): [підручник; видання 2-е, перероблене і доповнене] / О. Ф. Скакун. — Харків: Еспада, 2009. — 752 с.*

7. *Теорія держави і права. Академічний курс [Текст ]: підручник О.В.Зайчук [та ін.]; ред. О.В.Зайчук, Н.М.Оніщенко. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 688 с.*

8. *Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. — Х.: Право, 2015. — 368 с.*

9. Грядунова Л.И. Социальная ответственность личности. – К., Вища школа. – 136 с.; Плахотный А.Ф. Свобода и ответственность (социологический аспект) / А.Ф. Плахотный. – Харьков: Изд-во Харьковского ун-та, 1972. – 159 с.; Грищук В. К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини: монографія. – 2-ге вид. переробл. і доповн. / В.К.Грищук. – Хмельницький: Хмельницький університет управління і права, 2013. – 768 с.
10. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность (очерк истории) / С.Н.Братусь. – М.: Городец-издат, 2001. – 208 с. – с.41; Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): [підручник; видання 2-е, перероблене і доповнене] / О. Ф. Скакун. – Харків: Еспада, 2009. – 752 с. – с.430.
11. Бачинін В.А., Панов М.І. Філософія права: Підручник для юрид. спеціальностей вищих навч. закладів освіти. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2002. – 472 с.
12. Авер'янов В.Б. Необхідність врахування євроінтеграційних вимог на становлення нової української адміністративно-правової доктрини / В.Б. Авер'янов // Правова держава: Щорічник наукових праць. – 2010. – Вип. 21. – С. 183-191.
13. Погорілко В. Конституційно-правова відповідальність / В.Погорілко // Правова держава: щорічник наук.пр. Ін-ту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. – К., 2002. – Вип.13. – 584 с.
14. Тодыка Ю.Н. Конституция Украины: Проблемы теории и практики: Монография. – Х.: Факт, 2000. – 608 с. – с. 188-189; Батанова Н.М. Конституційно-правова відповідальність як вид конституційно-правових відносин / Н.М. Батанова // Часопис Київського університету права. – 2009. – №2. – с.60 – 63. – с.60.
15. Мелашенко В.Ф. Конституційно-правова відповідальність / Конституційне право України / За ред. В.Ф. Погорілка. – 2-ге доопрац. вид. - К.: Наукова думка, 2000. - с. 22; Мельниченко В. Політична відповідальність публічно-владних інституцій у системі соціальної відповідальності / В. Мельниченко // Політологія і право. – 2011. – №1. – с.175 – 183.
16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частин другої, третьої статті 124 Конституції України (справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб) від 7 травня 2002 р. № 8-рп/2002 // Вісник Конституційного Суду України. –2002. – № 2. – С. 29-34.
17. Колпаков В.К. Адміністративно-деліктний правовий феномен: монографія / В.К. Колпаков. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 528 с.
18. Авер'янов Б. Предмет адміністративного права: нова доктринальна оцінка / Б. Авер'янов // Право України. – 2004. – № 10. – С. 25–30.
19. Миколенко О.І. Адміністративний процес та адміністративна відповідальність в Україні: навчальний посібник / О.І. Миколенко. – Х.: Одиссей, 2010. – 368 с.
20. Колпаков В.К. Адміністративне право України: підручник / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 544 с. – 270 с.; Административное право / под ред. Л.Л. Попова. – М.: Юристъ, 2002. – 693 с.

– с.318.

21. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський акціонерний банк» щодо офіційного тлумачення положень пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, частин першої, третьої статті 2, частини першої статті 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб) від 30 травня 2001 р. № 7-рп/2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-01>

22. Кодекс України про адміністративні правопорушення: науково-практичний коментар / Р.А. Калюжний, А.Т. Комзюк, О.О. Погрібний та ін. – 2-ге вид. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців “Правова єдність”, 2008. – 655 с.

23. Матіос А.В. Адміністративна відповідальність посадових осіб. – К.: Знання, 2007. – 223 с.

24. Лист Міністерства юстиції України від 22.03.2013 р. № 1332-0-26-13/11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v13\\_1323-13](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v13_1323-13)

25. Про судову практику у справах про хабарництво: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02>

26. Петришин О.В. Державна служба як проблема теорії держави і права / О.В. Петришин // Вісн. Акад. правових наук України. – 2000. – №1. – с.21 –34. – с.33; Битяк Ю.П. Державна служба в Україні: організаційно-правові заходи. Монографія. – Х.: Право, 2005. – 304 с.

27. Кодекс адміністративного судочинства України: затверджений Законом України від 6 липня 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–36; 37. – Ст. 446.

28. Болотіна Н.Б. Трудове право України: Підручник. – 5-те вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 860 с.

29. Кодекс законів України про працю: Затверджений Законом УРСР від 10 грудня 1971 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1971. – додаток до № 50. – Ст. 375.

30. Серета В.В. Дисциплінарна відповідальність: поняття, принципи та види / В.В.Серета // Університетські наукові записки. – 2014. – №1 (49). – с.18 – 25.

31. Трудове право [Текст]: підручник / за ред. В. В. Жернакова ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого». – Харків: Право, 2012. – 496 с.

32. Стависский П.Р. Проблемы материальной ответственности в советском трудовом праве / П.Р. Стависский. – Киев, Одесса: Вища школа, 1982. – 183 с.

33. Хуторян Н. М. Теоретичні проблеми матеріальної відповідальності сторін трудових правовідносин: монографія / Н. М. Хуторян. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – 264 с.

34. Пожаров Ю.В. Відповідальність роботодавця у трудових правовідносинах / Ю.В.Пожаров // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – Вип.52. – С.137 – 142.

35. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону України «Про державну службу» №2490 від 30 березня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_1?pf3511=54571](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54571)

36. Цивільне право України: Підручник: У 2-х т. / Борисова В. І. (кер. авт. кол.), Баранова Л. М., Жилінкова І. В. та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – Т. 1. – 480 с.

37. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.

38. Первомайський О. Цивільно-правова відповідальність держави Україна: конституційні засади / О. Первомайський // Юридична Україна. – 2012. – №8. – с.62 – 67.

39. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

40. Як і коли можна звернутися до Європейського суду з прав людини / автори-упорядники Р.О.Куйбіда, Т.В.Руда. – К., 2011. – 56 с.

41. Щорічний звіт про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/9329>

42. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / [Ю.В.Баулін, В.І.Борисов, В.І.Тютюгін та ін.]; за ред. Проф. В.В.Сташиса, В.Я.Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2010. – 456 с.

43. Тютюгін В. І. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: навч.-практ. посіб. / В. І. Тютюгін, Ю. В. Гродецький, С. В. Гізимчук; за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна. – Х.: Право, 2014. – 232 с.

44. Клименко В.А. Уголовная ответственность за должностные преступления / В.А. Клименко. – К., 1996. – 512 с.

45. Пчеліна О.В. Поняття злочинів у сфері службової діяльності / О.В. Пчеліна // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2014. – №10-1. – том 2. – с.86 – 89.

46. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 49. – Ст. 2056.

47. Кашкаров О.О. Система службових злочинів за чинним Кримінальним кодексом України / О.О. Кашкаров // Держава та регіони. Серія: Право. – 2013. – №4 (42). – с.103 – 106.

48. Сірик Д. Організаційно-правові форми участі громадян у діяльності виконавчої влади / Д. Сірик // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – №9. – с.48 – 51.

49. Про громадські об'єднання: Закон України від 05 серпня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 1. – Ст.1.

50. Партії та вибори: енциклопедичний словник / Ю.Р.Шведа. – Львів:

Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 750 с.

51. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11 липня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 48. – Ст.254.

52. Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку: Закон України від 29 листопада 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 10. – Ст.78.

53. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 05 липня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 25. – Ст.252.

54. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15 вересня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 45. – Ст.397.

55. Про молодіжні та дитячі громадські організації: Закон України від 01 грудня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 1. – Ст.2.

56. Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності: Закон України від 22 червня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 22. – Ст.216.

57. Реанімаційний пакет реформ. Хто ми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rpr.org.ua/about-us/khto-my/>

58. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст.314.

59. Мохончук С.М. Суб'єкт злочину проти миру і безпеки людства у міжнародному кримінальному праві / С.М.Мохончук // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 11. – С. 80-87. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju\\_2011\\_11\\_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2011_11_15).

60. Столярський О.В. Окремі доктринальні підходи щодо дефініції міжнародних злочинів у міжнародному кримінальному праві // О.В. Столярський // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.:Юриспруденція. – 2014. – №10-2. – том 2. – с.186-190; Скрильник О.О., Слатвицька А.В. Класифікація злочинів у міжнародному праві: теоретико-правовий аспект / О.О. Скрильник, А.В. Слатвицька // Форум права. – 2011. – №2. – с.839-847. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP\\_index](http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index).

61. Іващенко В. Проблеми відповідальності за міжнародні злочини та злочини міжнародного характеру / В.Іващенко // Юридичний журнал «Юстиніан». – 2005. – №6. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1767>

62. Зелінська Н. А. Природно-правова інтерпретація поняття «міжнародний злочин» / Н. А. Зелінська // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – Вип. 50.– С.250-258. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp\\_2009\\_50\\_40](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2009_50_40).

63. Алексеев Н.С. Ответственность нацистских преступников. – М.: Международные отношения, 1968. – 334 с.

64. Скрильник О.О. Особливості відповідальності в сучасному міжнародному праві / О.О.Скрильник // Часопис Київського університету

права. – 2013. – №4. – с.351-355.

65. Гнатовський М., Кориневич А., Кучер О. Міжнародний кримінальний суд: ефективність функціонування та переваги для України / М. Гнатовський, А.Кориневич, О.Кучер // Український часопис міжнародного права. – 2014. - №4. – с.98 – 108.

66. Гаазький трибунал присудив 18 років екс-віце-президенту ДР Конго [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2016/06/21/7051042/>

67. Панов В.П. Международное уголовное право: учебное пособие / В.П.Панов. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 320 с.

68. Мацко А.С., Демченко О.О. Співробітництво держав щодо встановлення міжнародної відповідальності за найманство / А.С.Мацко, О.О.Демченко // Часопис Київськ.ун-ту права. – 2004. - №3. – с.114-119.

69. Міжнародне право: Навчальний посібник / За ред. М. В. Буроменського. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 336 с.

70. Баймуратов М.О. Міжнародне публічне право [Текст]: підручник / М. О. Баймуратов. – Х.: Одіссей, 2008. – 704 с.

